

İslam Hukukunda Toplum Teorileri ve Güven Anlayışı New Approaches in Public and Civil Society Organizations for Combating Addiction

Şevket TOPAL

Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, Türkiye

sevket.topal@erdogan.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-8628-2800>

Alındı: 20.3.2021 Kabul edildi: 25.5.2021 Yayınlandı: .29.06.2021

ÖZET

Dini hükümler insanın cemiyet içerisindeki konumu dikkate alınarak inşa edilmiştir. İslam'da hükümler birlik ve kardeşlik üzerine kuruludur. Bu nedenle İslam toplum düşüncesinde ümmet kavramı belirleyici ve anahtar bir role sahiptir. Bunu tamamlayan insanların eminlik sıfatıdır. Bir diğeri ise emanetin kendisidir. İslam, korunması gereken en temel emanetleri din, can, nesil ve mal olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda yaşadığımız dünyayı yeniden değerlendirmek gerekmektedir. Emin ve güvenilir olmak ise yeniden değerlendirmenin en önemli kriteridir. Güvenilir ve emin olma konusunda lafız tartışmalarından öte mahiyeti itibari ile bu kavramları hayatın parçası haline getirmek gerekir. Bu çalışma güven bunalımı yaşayan müslümanlara çıkış yolu göstermeyi amaçlamaktadır.

ABSTRACT

Religious provisions are intended for societies. Judgments in Islam are based on unity and foundation. It now has the keys to education and training of the ummah in the thought of Islamic society. It is the adjective of certainty that evokes it. A weak is in himself. Islam is the most fundamental relics that need to be protected as religion, generation and property. In this sense, it should be re-evaluated with understanding. Being sure and level is the most important criterion of re-evaluation. And to be sure, it is necessary to be reliable in this regard, beyond the verbal arguments. Do not think of going out to experience this work confidence crisis.

Anahtar Kelimeler

Emin, Emanet, Güven
Anlayışı, İslam

Keywords

Sure, Safety,
Confidence, Islam

Genel

Müslümanların dinamik ve güvene dayalı bir toplum inşasında geleneksel fıkıh düşüncesinin yeri ve ağırlığı bilinmektedir. Fıkıh yanında kelam ve tasavvuf/ahlak ilimlerinin etkisi de asla göz ardı edilmemelidir. Her üç alan da topluma yön verme hususunda birbirini tamamlayıcı etkiye sahiptir. Tarihte fıkıh ameli olanı, kelam itikadî olanı, tasavvuf/ahlak ise her iki ilmin ürettiği bilginin uygulama alanını temsil eder. (Günümüzde maalesef İslam'ın erdem yönünü temsil etmesi gereken üçüncü alan, aktüel hayatla çok içli dışlı bir görüntü çizerek ana fonksiyonunu yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.) Neticede toplum telakkisinin oluşmasında etkin olan her üç alan da meşruiyetini naslardan alır. Zira Hz. Peygamber belli bir zaman veya mekânın değil, tüm çağların ve insanlığın peygamberidir. *“(Ey Muhammed!) dedi: Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O diriltir ve öldürür. O halde Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.”*¹ *“Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.”*² *“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o Allah'ın Resulü ve nebilerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”*³

Bu davete icabet ederek Hz. Peygamberin risâletini kabul edenler Müslüman, kabul etmeyenler ise gayrimüslim olarak isimlendirilir. Bu ayırım İslam hukukunun toplum tanımını da açıklar. İslam hukuku nazarında toplum rengine, ırkına veya yaşadığı coğrafyaya göre değil, sahip olduğu inancına tanımlanır. Bununla birlikte “toplum nedir?” sorusu İslam hukukundan ziyade sosyolojinin alanına girmektedir. Buna göre **toplum**, bireylerin algılarını, inançlarını, ahlak ve ideallerini şekillendiren ve aynı zamanda bireyin imkânlarını hem serbest bırakan

¹ El-A'raf 9/158.

² Sebe' 34/28.

³ El-Ahzab 33/40.

hem de sınırlandıran bir yapıya denir.⁴ İnsan, sınırlı aynı zamanda sınır koyan bir varlıktır. Onun *sınırlarının-sorumluluklarının* temelinde ise inanç, ahlak ve hukuk vardır. Her bir toplum kendi inanç, ahlak ve değer yargılarına göre hukuki kavram ya da kurumlarını şekillendirir. Bu şekillendirmeye *devletin mi, toplumun mu yoksa bireyin mi* menfaatlerinin öncelikli olacağı hususu da dâhildir. Toplumların belli bir ahenk içerisinde hayatını sürdürmesi gerekir. Bu ahenk bozulduğu anda *güvensizlikler, çözümler, bozulmalar* ve hatta *dağılmalar* baş gösterir. Tarih bunun sonsuz örnekleri ile doludur. Toplumsal yaşamın tamamında ya da bir kısmında uyumsuzluk meydana geldiğinde o toplumun derin problemler yaşaması mukadder olur.⁵ İslam bu ahengin bozulmaması için güvene dayalı bir insan ve toplum modeli inşa etmeye çalışır. Bu güven daha insanın ilk yaratılış evresinde kendini gösterir. Meleklerin itirazı ve şeytanın isyanı karşısında Cenab-ı Hak, insana güvenmiş ve bu güvene dayalı pek çok sorumluluğu ona yüklemiştir: “*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi.*”⁶

İnsan tabiatı tek başına yaşamaya müsait değildir. İbn Haldun’a nispet edilmekle birlikte vakıada müsellemlenmiş olan bir durum vardır ki o da *insanın tabiatı gereği toplumsal bir varlık oluşudur*. Hatta toplum içerisinde “teklik Allah’a mahsustur” darbı meseli yaygındır. Vakıaya uygun olarak dinde mevcut hükümler ekseri insanın cemiyet içerisindeki varlığı dikkate alınarak vaz edilmiştir. Hatta İslam’ın vaz ettiği hükümlerin temel gayelerinden birisinin insanların kardeşçe, bir ve beraber şekilde yaşamalarını temin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Pek çok netice ancak birlik ve beraberlik içerisinde elde edilebilir.

⁴ Türkkahraman, Mimar-Tutar, Hüseyin, “*Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri*”, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi 1/1 (2009), s. 3.

⁵ Türkkahraman-Tutar, “*Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri*”, s. 9

⁶ El-Bakara 30.

Kurân'da ve sünnette toplumun teorik tanımı yerine onun vasfının veya görevinin ne olduğu ya da nasıl olması gerektiği ile ilgili sarif ifadeler yer alır. Esasında mümin ya da Müslümanın görev ve niteliklerini açıklayan her bir nas, aynı zamanda İslam'ın arzu ettiği toplumun da nasıl olması gerektiğini bize öğretir. Konuyla ilgili bazı ayet ya da hadis mealleri aşağıda verilmiştir:

“Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz; O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız. Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁷“Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.”⁸“Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.”⁹

“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın...”¹⁰

“Allah'ın eli cemaatle beraberdir.”¹¹

⁷ Al-i İmran 103-104.

⁸ El-Hucurat 49/9.

⁹ El-Hucurat 49/10.

¹⁰ El-Hucurat 49/11.

¹¹ Tirmizi, Fiten 7.

“Mümin diğer mümine karşı durumu bir binanın birbirine sımsıkı kenetlenmiş tuğlalarındaki durum gibidir...”¹²

“Müslüman, Müslümanın kardeşidir; ona ihanet etmez, ona yalan söylemez, onu utandırmaz. Bir Müslümanın diğer bir Müslümana ırzı, malı ve kanı haramdır...”¹³

“Din kardeşin zalim de olsa mazlum da olsa ona yardım et... Zalimi zulüm yapmaktan alıkoymakla zulmüne engel olursun. Bu da ona yardım etmektir.”¹⁴

Bunlara daha pek çoğunu ilave etmek mümkün olmakla birlikte bize bir ana fikir vermesi açısından bunlarla iktifa ediyoruz. Ayet ve hadisler çok yönlü tetkik edildiğinde Müslüman bir toplumun/topluluğun taşınması gereken bazı özellikler içerisinde ilk anda şunlar fark edilmektedir:

Müslümanlar kardeştir. Bu kardeşlik alelade bir kardeşlikten çok daha öte; bir kaynaşma ve dayanışmadır.

Müminler içerisinde her daim akıl izan sahibi, kötülüğü men eden ve hayra davet eden bir topluluk bulunur. Müslüman toplumun duygularının ve hislerinin esiri olmasına müsaade edilmez.

Kardeşler bazen kendini kaybedip kavga ettiğinde, kavga etmeyen kardeşe düşen görev bunları barıştırmaktır. Barışa yanaşmayana karşı ise haklının yanında yer alarak haksıza karşı mücadeleye etmektir.

Müslümanlar, birlik ve beraberlik içerisinde olan ve asla tefrikaya düşmemesi gereken bir topluluktur. O, geçmişte tefrikanın kendisini nasıl bir ateşin ve felaketin içerisine attığını zihninden çıkarmaz. Tefrika nedeniyle bir girdaba

¹² Buhari, Salat 88; Müslim, Birr 65.

¹³ Müslim, Birr 18.

¹⁴ Buhari, Mezalim 4.

düştüğünde, Allah'ın özel bir lütfu olmaksızın bundan kolay kolay kurtulamayacağını da bilir.

Kardeşlik hukuku içerisinde asla yalana, ihanete, hakarete, cinayete, ırza ve mala tesaddiye tevessül etmemektir.

Suçta ya da kötülüğe bulaşan bir mümini elden geldiğince suçtan/zulümden alıkoymaya çalışmaktır. Zalim de olsa hiç bir kimseyi kendi kötülüğü ile baş başa bırakmamaktır.

Burada bahsi geçen hususlar, belli bir zümreyi ya da ırkı kastetmez. İman ve İslam dairesine giren herkes bu değerlerle uyuşmak ve bu değerler üzerinden birbiriyle kucaklaşmak durumundadır. Aksi halde naslarda geçen amm/kapsayıcı ifadelerden herkes kendi zümresini ya da topluluğunu anlayacak olursa buradan birlik ve emniyet değil, tefrika ve enaniyet doğar. Bu da İslam'ın amacına taban tabana zıt olur.

İslam hukukunda toplum teorileri dendiğinde bununla ne kastedildiğinin de netleştirilmesi gerekir. Günümüz toplum telakkileri ile geçmişin toplum telakkileri aynı değildir. İnsan anlayışları da bir değildir. Bu değişkenlikte “ezmanın tegayyürü” etkin olmakla birlikte, sebepler bunun çok daha ötesindedir. Zira bireylerin bireylerle, toplumların toplumlarla, devletlerin devletlerle olan ilişkiler ağında maalesef îsar ve ahlaka dayalı karşılıklı güven esasından ziyade, çıkar ilişkileri ve çatışmaları etkin olmaktadır. Bu hükümlerin oluşmasında ve Müslüman olmayan unsurlara imtiyazlar tanınmasında hâkim güç Müslümanlardır. Bir başka ifade ile Müslümanlar gücüne bağlı olarak hâkim olduğu alanda kendisinden daha zayıf kesimlere bir hukuk uygulamıştır. Günümüzde ise maalesef Müslümanlar güçsüzdür. Klasik fıkhıta mevcut dar'ül İslam, dar'ül ahd ve dar'ül harb ile ilgili hükümleri büyük ölçüde uygulayacak bir güce ve imkâna sahip olmadığı gibi, maalesef iç savaşlar ve kavgalarla birbirini yok etmekten geri durmamakta, dahası gayrimüslim devletlerin insaf ve

şefkatinden medet ummaktadırlar. Burada sürekli birbiri ile savaşılan devletlerin ve halklarının durumu hangi kavram ile ve hukuki çerçeve ile izah edilecektir? Bu da sorunun bir başka yönünü teşkil etmektedir. Sözün özü, bugün fıkıh mirasımızda mevcut hükümlerin içerik ve kapsayıcılığını uygulayacak bir zeminden uzak olduğumuzdan dolayı, buradaki mevcut ifadeler pratik bir değer ifade etmekten ziyade, teorik olma ve tarihten örneklem anlamı taşımış olacaktır.

Geçmişte değişim yavaş beklentiler sınırlı olduğundan, karşılıklı güven tesisi için yeterli imkân/zaman da mevcuttu. Bugün korkunç bir hızla tükenen hayat temposu içerisinde gerekli olan güven ahlak üzerinden değil, ancak hukuk üzerinden sağlanmaya çalışıldığından burada tam bir başarı elde edilememektedir. Zira ahlak ve inanç üzerinden tesis edilen güvende gerektiğinde kendinden fedakârlık söz konusu iken, hukuk üzerinden tesis edilmeye çalışılan güven anlayışında son haddine kadar menfaati karşı tarafa kaptırmama düşüncesi hâkimdir. Yani karşı tarafa izafe edilen bir tür güvensizliğin hukuk üzerinden en ince teferruatına kadar güven altına alınma çabası. Günümüzde yapılan en basit satış sözleşmelerine bakıldığında bunun ne anlama geldiğini anlamak çok daha kolay olacaktır. Oysaki Klasik İslam hukukunun toplum öngörüsünde sadece Müslümanların değil, Müslüman olmadığı halde İslam devletinin himayesine girenlerin veya İslam devleti ile anlaşmalı devletlerin vatandaşlarının da hakları güvence altına alınır. Hukuk temelli güven anlayışı bağlamında İslam'ın toplum telakkisinin anlaşılmasında bazı kavramların iki farklı kategori içerisinde düşünülmesinde fayda mülâhaza ediyoruz.

Birinci kategoride yer alan kavramlardan ilki İslam'ın nasıl bir toplum düşüncesine sahip olduğunun belirlenmesinde anahtar rol oynayan **ümme**tir. İkincisi ümmetin en önemli vasfı **emîn**liktir. Üçüncüsü ise emîn sıfatının oturtulduğu zemin olan **emanet**tir. İkinci kategoride ise emîn vasfına dayalı olarak ümmetin kendisine tevdi edilen emaneti uygulama mekânları/alanları olan **dar'ul-İslam**, **dar'ul-harb** ve **dar'ul-ahid**dir. Bu kavramların neticede bağlanacağı yer ise Ümmetin en genel manada sahip çıktığı emanetin temel başlıkları olan dinin, aklın, canın,

neslin ve malın korunmasıdır (zaruret-i hamse).

İslam toplumu bir bütün halinde düşünülürken, bunu karşılayan en uygun kavram **ümme**tir. Ümme Ragıb el-İsfahânî'nin el-Müfredât'ında açıkladığı üzere "aynı dine inanan, aynı mekanı paylaşan ve aynı zaman diliminde yaşayan topluluk" anlamına geldiği gibi, "kendisine peygamber gönderilmiş topluluk, her kabileden bir grup insan, her canlı cinsi, bütün iyilikleri şahsında toplamış kişi veya kendisine uyulan önder" anlamlarına da gelir. Kurân tarafından altmış dört yerde insan, cin ve hayvan topluluklarını da kapsayacak şekilde **ümme** kelimesinin kullanılmış olmasından hareketle bütün bu anlamları ya da çağrışımları tespit etmek mümkündür.¹⁵ Dolayısıyla Kurân'da ümme kelimesi sadece insan topluluğu ile sınırlı değildir. Bununla birlikte sünnette ümmetten kasıt genellikle **Muhammed ümme**tir.¹⁶ Dar anlamda ümme dendiğinde insan akla gelir. İnsan, yaratılışı itibarı ile farklı özelliklere sahip ve her yönde değişime açık bir varlıktır. Ümme kavramı aynı zamanda güvenmeyi ve güvenilir olmayı temsil eder.

Dar'ül İslam, dar'ül ahd ve dar'ül harb kavramlarının ilk bakışta anlaşılması basit gözükse de hakikat böyle değildir. Zira söz konusu kavramlar devletler umumi ve hususi hukuku yanında, İslam devletinin kendi iç hukuku açısından da teorik ve pratik değişkenlikler göstermekte bu yönüyle de belli ölçüde anlama/anlaşılma güçlüğü taşımaktadır. Zira klasik İslam hukukunda söz konusu alanla ilgili hükümlerde fukaha bazen *toprağı/mülkiyeti*, bazense *yönetimi* esas almıştır. Zamana ve mekâna bağlı dönemsel tahlillere girildiğinde pek çok fikhî detayla karşılaşılacağı muhakkaktır. Bununla birlikte eldeki çalışmanın öncelikli amacı

¹⁵ El-En'âm 6/38; el-A'râf 7/38 (insan, hayvan ve cin toplulukları anlamında); el-Bakara 2/213 (benzer inanç ve hayat tarzına sahip topluluk anlamında); Âl-i İmrân 3/104 (iyiliği emredip kötülükten nehy eden topluluk anlamında); el-Mü'minûn 23/52 (din ve inanç sistemi anlamında); en-Nahl 16/120 (Hz. İbrahim'in tek başına ümme ve önder olması anlamında); Hüd 11/8; Yûsuf 12/45 (zaman ve devir anlamında).

¹⁶ Geniş bilgi için bkz.: Halil İbrahim Bulut, "Ümme", DİA, XLII, 308-309.

söz konusu kavramlar üzerinden “İslam toplum teorileri ve güven anlayışını” genel olarak ortaya koymaktır. Bu genellik içerisinde yoğun ve detay bilgi vermekten ziyade, amaca hizmet eden bazı genel hükümler aşağıda takdim edilmiştir.

I. Dar’ül İslam

“*Ve şu emîn beldeye yemin ederim ki, Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*”¹⁷

Allah Teala, güvenli kıldığı belde üzerine yemin ederek dikkatlerimizi o yöne çekmiştir. Eskiden beri kutsal bazı mekânlar, beldeler, ibadethaneler ya da nüfuzlu kişilerin yanı güvenli yerler olarak kabul edilmiş ve oraya sığınanlara suçlu dahi olsa dokunulmamıştır. Bu gibi yerler bir anlamda can, mal ve namus dokunulmazlığının temin edici mekânlar olmuştur.¹⁸ Söz konusu mekânların bu özelliği kazanmasında, bizzat mekânın kutsallığı olabileceği gibi, o mekânları yöneten şahısların nüfuzu da etkili olmuştur. Bu hal, klasik İslam fıkında ülkelerin ve toprak yönetimlerinin tanımında ve hukuki statülerinde de kendisini göstermiştir. Buna göre ülkeler/topraklar, fukaha tarafından ana hatları ile ikiye ayrılmıştır: Dar’ül İslam ve dar’ül harb. Fıkıh kitaplarında bu kavramların yerine kimi zaman başka genel ya da alt kavramların kullanıldığı da görülür.

Dar’ül İslam, yönetim ve uygulamaları ile İslam hükümlerinin tam olarak uygulandığı *bağımsız ülke* demektir.¹⁹ Dar’ül İslam, yerine adalet ile hükmedilen ülke/yer anlamında dar’ül ahd de kullanılır. Dar’ül İslam tanımında kimi fakihler mülkîliği, kimi fakihler hâkimiyeti kimi fakihler ise her ikisini birden göz önünde bulundurmışlardır. Bu türden ayrımlar, bir toplumun hâlihazırda mevcut hukuki statüsünün sürüp sürmediğini belirlemede önemlidir. Bu belirleme iki açıdan önemlidir: birincisi Müslümanların hakim bir unsur olarak gayrimüslimlere tanıdığı haklar, bir diğeri ise Müslümanların yönetimde hakimken mahkum ya da mağdur duruma düştüğü durumlar. Birinci de hakim unsur olarak Müslümanların yönettiği

¹⁷ Et-Tin 95/3-4.

¹⁸ Mahfuz, Bedevilikten Hadariliğe Kufe,

¹⁹ Dar’ül İslam tanımları için bkz:

ülkenin dar'ül İslam statüsünde olduğu aşikardır iken ikinci durumda o yerin her şeye rağmen dar'ül İslam statüsüne sahip olup olmadığı hususunda fakihler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İşte bu farklılığın oluşmasında dar'ül İslam kavramının toprak hakimiyeti mi yoksa yönetim hakimiyeti mi üzerine inşa edildiği sorusunun cevabı aranmaktadır.

Dar'ül İslam ya da dar'ül harb kavramları İslam devletler hukukunun, anlam genişlemesi ya da daralmasına uğrayan, dönemsel olarak farklı anlaşılmaya müsait iki kavramı olarak telakki edilmelidir. Bununla birlikte hadislerde “dar'ul harpte hadlerin uygulanmayacağı; Müslüman ile harbî arasında faiz cereyan etmeyeceği” ile ilgili hükümler yer almaktadır.²⁰ Bunun nedeni büyük ölçüde bir başka ülke toprağında İslam devletinin kendi iç hukukunun verdiği yetkisizlik/görevsizlik kararı olmalıdır.

“İslam Hukukunda Ülke” adlı eseriyle bu alanda Türkçede en doyurucu çalışmayı yapan ve bu hususta benzeri çalışmalara da yol gösteren Ahmet Özel, fıkıh kaynaklarından tespit etmek suretiyle dar'ül İslam'ı “*Müslümanların idare ve hâkimiyeti altında bulunan yerler, Müslümanların kendine ait devlet başkanının (imam) yetki ve yönetimi altında bulunan yerler*” şeklinde tanımlar.²¹ Bu tanımda yönetime hâkim olmanın esas alındığı aşikârdır. Gerçekten de devlet olmanın gereği, toplum yararına içte ve dışta siyasi, ekonomik ve ticari kararlar alabilmektir. Bugün devlet denildiğinde genellikle bağımsız karar alabilme mekanizmalarına sahip toplumsal organlar akla gelir. Hâkimiyetin olmadığı yerde dar'ül İslam sözde kalmış olacaktır. Bununla birlikte bir ülkenin Müslümanların hakimiyetinden hangi durumlarda çıkmış sayılacağı hususunda daha esnek davranılır. Zira burada idare yanında mülkiyetin de elde çıktığına karar vermenin zorluğu/kabulü vardır. Bununla ilgili olarak üç şart sayılır: *Müslümanların İslâm hukukunu uygulama imkânını bulabildikleri yerler, Müslümanların idare ve hâkimiyetleri altında bulunan yerler, Müslümanların kendine ait devlet başkanının*

²⁰ İbn Kudame, el-Muğnî, IV, 45-46.

²¹ Ahmet Özel, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, İstanbul 1982, s. 76. makale

yönettiği yerler. Bunlardan birisinin dahi mevcut olması, o yerin dar'ül İslam olarak kabulü için yeterlidir.²² Bu şartlara bakıldığında bir yerin İslam ülkesi olarak sayılması için sıkı şekil şartları yerine Müslümanların İslam hükümlerini uygulayabileceği veya yaşayabileceği bir ortamın varlığının yeterli görülmesi manidardır. Bu hüküm Hanefilere göredir.²³

Şafiilere göre ise Müslümanların hâkimiyetinde olan bir yer üzerinde ister Müslümanlar ikamet etsin ister cizye vermek suretiyle zimmiler, orası dar'ül İslam'dır. Burası sonrada gayrimüslimlerin eline geçse de durum değişmez. Onlara göre bir beldenin dar'ül İslam olduğunu belirlemede mülkîlik esastır. Aslı bir kere Müslümanlara ait olan bir yer bir daha onların hâkimiyetinden çıkmış olsa da mülkiyetinden çıkmış sayılmaz. Onlara dar'ül harp diye hiçbir zaman Müslümanların hâkimiyetine girmemiş yeri kastederler.²⁴

Dar'ül İslam tanımlarının hangi kritere göre yapıldıkları, fakihlerin eserlerinde gerekçeleri ile açıklanmaktadır. Ancak ülke dendiğinde, içte ve dışta en geniş manada yetki kullanarak vatandaşlarının haklarını ve güvenliğini korumak akla gelir. Müslümanlara ait bir yerde bir kargaşa, isyan ya da savaş söz konusu olduğunda, devlet müdahalesi esnasında oraya hangi hukukun uygulanacağını belirlenmesinde, statünün ne olduğuna karar vermek son derece önemlidir. Zira düşmanın işgal ettiği bir yerin kurtarılması için yapılan harpte, toprak, ganimet, esirlerin durumu ve diğer işler hakkında İslam'ın savaş ile ilgili hükümleri uygulanır. İçte meydana gelen isyan veya irtidat hareketlerinde ise hükümler az çok değişiklik gösterir. Örneğin irtidat edenlerden tekrar Müslüman olanlar özgür sayılır, Müslüman olmayanlarına ise idam cezası tatbik edilir. Malları ise beşte birlik hazine payı ayırıldıktan sonra kalanı savaşanlara dağıtılır. Öte dar'ul harb statüsündeki ülke ile sulh yoluna gidilebilirken, irtidat edenler ya teslim olurlar ya

²² Ahmet Özel, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, İstanbul 1982, s. 76.

²³ Bilmen, İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu, III 370; Ahmet Özel, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, s. 96 vd.

²⁴ Ahmet Özel, Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu, M:Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (2012/2), s. 63.

da kendileri ile savaşırlar.²⁵

Dar'ül İslam dendiğinde meseleye biraz da iç hukuk açısından bakalım. Tanımda da geçtiği üzere dar'ül İslam Müslümanların yönettiği ve vatandaşının emniyet içerisinde olduğu yer demektir. Buradaki vatandaş kavramı sadece Müslümanlarla sınırlı değildir. Nitekim Muhammed Hamidullah'ın İslam'da Devlet İdaresi adlı eserinde geçtiği üzere, İslam toplumunun bir ferdi olarak yaşamlarını sürdüren gayrimüslim vatandaşlar lehine daha Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde bir takım lehte düzenlemelere gidilmiş olması, hem toplumsal emniyeti sağlama hem de o insanların kendilerini azınlık psikolojisine sokarak zamanla kendileri Müslüman olmadıkları halde şeklen giyim-kuşam ve yaşam tarzı da dâhil Müslümanlara benzeme yoluna giderek asimile olmalarını önleme amacı da güder. Hamidullah'ın konuyla ilgili şu tespitleri oldukça dikkat çekicidir: *“Hükûmet idaresine iştirak etmeyen sınıfların mensupları arasında aşâğılık duygusundan rahatsız olmak istidadı vardır. Bunlar mesela kendilerine hükmeden insanlar gibi giyinmek isterler. Bu hal onların cemaat kültürünü öldürür. Gayrimüslim tebaayı kendi himayesine alırken İslam devletinin, onlara Müslümanları elbise hususunda veya benzer sosyal tezahürlerde taklit etmemeyi emretmesi onların menfaatlerinedir.”*²⁶

Kaldı ki şekli benzerliğin zorunlu tutulmasının iki tarafa da faydası yoktur. Müslüman olmadığı halde Müslüman gibi görünmek, yani bir tür kimliksiz ve kişiliksiz bir yaşam sürmek o kimselerin iki tarafın da aidiyetinden koparıp, zamanla daha tehlikeli bir duruma düşürecektir. İslam devletleri gayrimüslim tebaasına bu yönde bir baskı kurmadığı gibi, tam aksine kendisi olmaları yönünde tedbirler almıştır. Hatta uygulamalar bunlarla da sınırlı kalmamış, gerektiğinde onlara vergi ve askerlik de dâhil bir takım muafiyet ya da ayrıcalıklar tanımışlardır. Bu anlamda genel bir değerlendirmeye gidildiğinde karşımıza şöyle bir husus

²⁵ Maverdî, Ahkamu's-Sultaniyye,

²⁶ Muhammed Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi (Ter: Kemal Kuşçu), Nur Yayınları, Ankara 1963, s. 190 vd.

çıkar:

Cizye vergisi, devletin gayrimüslim vatandaşlarından bir vergidir. Bu vergi bir tür mali külfet gibi algılansa da esasında, onlarla İslam toplumu arasında sulha dayalı olarak kurulan hukuki bağı da ifade eder. Bu açıdan bakıldığında o insanların mallarına ve canlarına zarar vermek yerine bunları vatandaş statüsünde kabul edip haklarına güvence altına alma, İslam hukukunun toplum emniyetine ve barışına verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Bir başka ifade ile İslam devletinin gayrimüslimlerin cizye verme talebini kabul ederek onlara vatandaşlık hakkı vermiş olması son derece mühimdir.

Bir gayrimüslim barış zamanlarında da belli şartlar muvacehesinde İslam devletinin vatandaşlığını talep edebilir. Bu talebin tahkiki ve neticelendirilmesi ile ilgili süreç idari ve hukukî mekanizmaların tasarrufundadır.²⁷ Ancak uygulamada böyle bir yolun açık olduğunu ve bunun Müslüman toplumun dış dünyada tesis etmiş olduğu güvenin bir neticesi olduğunu belirtmekte fayda var. İslam devletinin vatandaşlığı kadınlar için evlilik yolu ile de elde edilebilir. Müslüman nerede olursa olsun hukuka uygun davranmak durumunda olduğu kadar, İslam devletinde herhangi bir sebebe bağlı olarak bulunan kimse de İslam devletinin hukukuna uygun davranmak zorundadır.

A. Gündelik toplumsal ilişkilerde güven tesisine yönelik hukukî tedbirler

Dar'ül İslam'da, Müslümanlar fesat içeren iş ve işlemlerden uzak durmalıdır. Aksi durum toplumun bozulmasına ve güven ortamının kalkmasına sebep olur. *"İnsanların ellerinin ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu."*²⁸

Gündelik hayatın gerek ubûdiyyete gerekse muamelata tekabül eden hususlarında samimi ve emîn bir halde olmalıdır. Bu nedenle geçmişteki olumsuzluk ve karamsarlıkları ile yüzleşerek Allah'ın kendisine bahsettiği

²⁷ Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 193.

²⁸ Er-Rum 30/41.

nimetlerin şükürü içerisinde olmalıdır. Kur'an İslam öncesi durumu anlatırken, o dönem insanların açlık, korku ve güvenlik endişesi içerisinde perişan olduğunu, Allah'ın kendilerine bir nimet ihsan ederek onları bu halden kurtardığını anlatır. İlgili husus Kureyş Suresinde beyan edilir: “*Kureyş kabilesinin yaz ve kış yolculuklarında uzlaşması ve anlaşması sağlanmıştır. Öyleyse kendilerini açken doyuran ve korku içindeyken güven veren bu Ev'in (Kabe'nin) Rabbine kulluk etsinler.*”²⁹ Ayetlerde, korku ya da emniyetsizlik sebebiyle duran toplumsal ilişkilerin ve ticari faaliyetlerin neticesinde oluşan açlık tehlikesinin, Allah'ın lütfu ile ortadan kalktığını ve bunun da o insanlar arasında kaybolan güven duygusunun yeniden tesisi ile sağlandığı açıklanır.

İnsanlar toplulukları arasında en önemli güven alameti olan selamlaşma asla ihmal edilmemelidir. Sulh ve dargınların barışması/barıştırılması da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Belki yaptırımı diyanî olmakla birlikte: “Aranızda selamı yayınız”, “Müslümanın kardeşiyle üç günden fazla dargın durması helal değildir” hadisleri, bugün en çok ihtiyacımız olan hususları bizlere hatırlatıyor.

Kulluk nitelikli veya karşılıklı menfaat içermeyen gündelik ilişkiler bakımından namaz, güvenli ve güvenilir toplumun oluşmasında son derece önemli bir ibadettir. “*Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoymaz. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür.*”³⁰ Bununla birlikte namaz kılan toplumlarda niçin yaygın bir şekilde kötülük ve güven bunalımı yaşandığı sorgulanmalıdır. Zekât ve öşür yanında, belli bir miktar ya da zamana bağlı olmaksızın her daim yapılabilen infaklar, İslam toplumunun güven ve dayanışma duygusunun en güzel misallerini oluşturur.

Bir İslam toplumunda (dar'ül İslam), karşılıklı menfaat içeren medenî ilişkiler alanında güvensizlik doğurabilecek işlemlere hukuken rıza gösterilmez. Bu bağlamda en yaygın hukuki işlemler olan akitler hususunda tarafların kim olduğu,

²⁹ Kureyş 106/1-4.

³⁰ El-Ankebut 29/45.

hangi vasıfları taşıması gerektiği net bir şekilde ortaya konulduğu gibi, akde konu olan şeyin meşru ve tesliminde belirsizlik içermeyen bir nitelikte olmasına dikkat edilir. Bununla birlikte güvene ve meşruiyete dayalı bütün hukuki muamelelerin yapılmasının önünde de engel oluşturmaz.

İslam hukukunun cari olduğu bir toplumda emniyet ve güvenlik ile ilgili hususlar, sadece ahlaki tavsiyelerle geçiştirilmez; bu alanda hakları garanti altına alıcı rehin, satılan malın hapsi ya da kefalet gibi yaptırımlara da yer verilir. Niza ve tartışmayı önlemek üzere taraflara bir takım muhayyerlik veya akdi feshet hakkı tanınabileceği gibi, sulh ve ibra yoluyla müşkûlatlarını halletme hakkı tanınır. Bu alanda mahkeme gerektirmeyen haller dışında yetki hisbe teşkilatıdır. Bu teşkilatta görevli (kadı, zabıta ve polis yetkilerinden belli bir bölümüne salahiyyetler) muhtesipler halkın sağlığı, piyasanın denetim ve düzeni için gerekli yetkiyi kullanır. Muhtesiplerin görevlerinden bazıları arasında şunlar sayılabilir: Çarşı pazarlarda dolaşıp piyasaya bozuk mal sürülmesine engel olma, fiyat denetimi, genel ahlaka aykırı davranışları engelleme, ekmek fırınlarının ve fırıncıların temizliği, bakımı, unun iyi elenmesi, evlere serviste buluşa ermemiş çocukların istihdamı ve bugün modern hayatta görülen pek çok sıhhi tedbire uyulması onların yetki ve denetimindedir.³¹

B. Müslüman toplumun güvenliği açısından kaçınılması gereken haller

Müslümanlar fitne doğurabilecek hareketlerden şiddetle sakınmalıdır. Fitnenin hiçbir kimseye faydası yoktur. Aksine fitne herkesi kendi ateşinde boğar. *“Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir.”*³²

Fitne hareketine girişmek bir Müslümanın vasfı ve görevi olamaz. Bu türden hareketler daha ağır ve kalıcı hasarlar bırakan isyan, bağı ve hirabe gibi silahlı

³¹ Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara, 1975, s. 77-79; 94-95; Coulson, A *History of İslâmic Law*, s. 131.

³² El-Enfal 8/25.

eylemlere zemin hazırlayarak İslam düşmanlarının işini kolaylaştırır. Bu nedenle söz konusu hareketlere girişmemek, girişenleri engellemek, giriştiği halde bu fiilinden pişmanlık duyanlardan tövbe edenlerin üzerine gitmemek, ayrıca kavga eden topluluklar arasında sulhu sağlamak İslam toplumunda güvenin yeniden tesisi için son derece önemlidir. Günümüzde İslam toplumlarında cereyan eden hadiselerin içten ve dıştan kaynaklanan pek çok sebebi vardır. Kabul etmek gerekir ki, Müslüman toplumlar modern dönemde kendilerine has güçlü bir sistem kuramamışlar; daima başkalarının yardımına ve etkisine muhtaç olarak yaşamışlardır.

Kur'an ya da sünnette mevcut cezaî hükümler içerisinde kasten adam öldürmede kısas, hataen adam öldürmede diyet ve kefaret, müessir fiil olarak ifade edilen yaralamalarda kasıt varsa kısas, hata varsa diyet cezası öngörülmüştür. Dinden çıkmanın (irtidat) cezası erkek için idam, kadın için idam veya hapistir. Eşkıyalık, ayak takımlığı, terör vb. olaylara karışma veya alet olma sıfatıyla yol kesen, toplumu huzursuz ve tedirgin edenlere suçun niteliğine göre mahkemedeki yargılama neticesinde idam, el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, hapis ya da sürgün cezalarından birisi tatbik edilir. Hırsızlık suçunda hırsızın sağ eli bileğinden kesilir. Zina suçunda bekâra yüz değnek vurulur, evli olana ise ölüm cezası tatbik edilir. Bir kadına zina iftirasında bulunan müfteriye ise seksen yüz değnek vurulur, ayrıca şahitlik vasfını ömür boyu kaybeder. Sarhoş edici nitelikteki içkileri içmenin cezası seksen değnektir. Bunların dışında kalan suç türleri ve hukuka aykırı fiiller için ceza takdiri hakimnin yetkisine bırakılmış olup (tazir), bunlar için hapis, kısa veya uzun süreli sürgün, darp, para cezası... vs. müeyyideler uygulanabilir.³³ Burada şu hususa da dikkat çekmek yerinde olacaktır. Yukarıda sayılan suçlara karşılık gelen cezalar titiz bir muhakeme neticesinde uygulanır, hâkim muhakemesinde ispat vasıtaları (karine, delil, şahit...) dışına çıkamaz. Şüphe halinde ise bu hal sanık lehine kabul edilir. Mahkemede hâkim niyet okuyarak veya hayali olarak suç icat edemez. İslam

³³ Ali Şafak, Mezheplerarası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku, Erzurum 1977, s. 9.

hukukunda bazı suç türleri doğrudan toplum güvenliği ile alakalı görülmüş ve hususta hâkime takdir hakkı bırakılmamıştır. Bu türden ağır sorumluluk gerektiren suçların ispatında çok titiz davranılarak, en ufak bir şüphe durumunda ceza (had olarak) uygulanmaz. Bu kapsamdaki suçlarda kamu güvenliği söz konusu olduğundan, suçların miktarı ve cezanın infazında alenilik ön plandadır. Had kapsamına giren suçlar şunlardır:

Zina (Nur, 24/2), hırsızlık (Maide, 5/38), Hamr içme (Maide, 5/90), Yol kesme ve yağmalama (Maide, 5/33), Kazf (Nur, 24/2). Bu taksim Hanefilere göre olup, onlar kısası had cezası gerektiren suçlar kapsamında değerlendirmez. Şafiiler ise hadleri yedi kısma ayırarak kısas ve diyetler ile irtidat (dinden dönme) suçunu da bu kısımda kabul ederler. Benzeri bir ayırım Malikilerde yaparlar ve isyan ile yol kesme fiillerini had gerektiren suçlar kapsamına dâhil ederler.³⁴

İnsana yönelik fiiller ise bedene, mala ya da ırza tesaddiye yönelik olur. İnsana yönelik suçlarda ceza, suçun neticesine göre kısas ya da diyet şeklinde değişebilir. İşlenen cürüm ile verilen ceza arasında denklik olması isteniyorsa kısas, bedelinin ödenmesi isteniyorsa diyetten, bedel talep etmeksizin anlaşmışlarsa aftan ve sulhtan bahsedilir.³⁵

Had, kısas veya diyet gerektirmeyen diğer suçlara ta'zir cezası uygulanır. Günlük hayattaki suçların pek çoğu bu kapsama girer. Burada suçun çeşitliliği, adiliği, yaygınlığı, değişkenliğinin getirdiği zorluk yanında, cezalandırmada temel amaç toplum huzurunu temin olduğundan hâkimin takdir yetkisine terk edilmiştir. Görevi kötüye kullanma, faiz yeme, rüşvet alma, emanet ihanet etme... ta'zir suçları kapsamında değerlendirilir.

Bu konuda suçun takibi, soruşturulması, yargılanması ve cezanın infazı sürecinde sorumluluk ve yetki sahibi olan kuruluş İslam devletinde polis/şurta ve

³⁴ Şafak, İslam Ceza Hukuku, 65-66.

³⁵ Şafak, İslam Ceza Hukuku, 66.

yargı teşkilatıdır.

II. Dar'ül harb ve Dar'ül ahd

İslam devletleri ile anlaşmalı olup olmama pozisyonuna bağlı olarak İslam hükümlerinin uygulanmadığı ülkelerin kaynaklarda, bazen dar'ül harb ve dar'ül ahd şeklinde nitelendirilmelere tabi tutulduğunu görmekteyiz. Aslında din açısından hepsi kâfir ülke sınıfında yer almakla birlikte, devletler hukuku açısından bakıldığında anlaşmalı olan devlerin dar'ül ahd, fiilen olmasa da hukuken düşman statüsünde olan ülkelerin dar'ül harb şeklinde nitelendirilmesi doğru bir yaklaşımdır. İslam hukukunun uygulanmadığı, Müslümanların hiçbir dönemde hâkim olmadığı veya tamamen hâkimiyetinden çıktığı ülkelere fıkihta dar'ül harb denir. Bir başka ifade ile bu kavram, kâfirlerin yönettiği toprakları anlatmada kullanılır. İslam ülkesinde başkaldırı yaparak bir bölge ya da mıntıkeyi ele geçiren Müslüman olan isyancılara bâğî/buğat, bu hareket ise fıkihta bağy denilirken, İslam ülkesinde başkaldırı yaparak belli bir bölge ya da mıntıkeyi ele geçiren Yahudi veya Hristiyan (zimmî) isyancılara ise harbî denir.

Dar'ul harb kavramı da Kurân'da ve sünnette doğrudan yer almamakla birlikte, bir başka vesile (hadler) ile zikredilir. Dar'ül harb statüsündeki ülke vatandaşlarına harbî denir. Bu kimseler, kaçak yollar İslam ülkesi topraklarına girdiğinde düşman unsur olarak kabul edilerek ona göre işleme tabi tutulur. Ayrıca kendilerine can ve mal güvenliği hususunda devlet garantisi verilmez.³⁶

Kaynaklarımızda fakihlerin bir ülkenin dar'ül harbe dönüşmesi veya dar'ül harpten dar'ül İslam'a dönüşmesini tartışırken yukarıda da temas edildiği üzere kimi zaman güvenlik ve hâkimiyet merkezli hâkimiyeti esas alırlar ve bu hâkimiyet tamamen yok olduğunda orayı dar'ül harb kabul ederler. Mülkîlik esası ile düşünenlere göre ise dar'ül İslam hiçbir zaman dar'ül harbe dönüşmez. Burası içtihadı açık bir meseledir. Hangi kıstas esas alınırsa alınsın dar'ül İslam'ın dar'ül

³⁶ Maverdi, ahkamussultaniyye,

harbe dönüşmesine karar vermek kolay bir karar değildir. Zira bir yer dar'ül harb ilan edildikten sonra neticeleri oldukça farklı tecelli eder. O ülkenin sakinleri ile bu aşamadan itibaren fiilen savaş hali cereyan etmekte olup karşı taraf için can, mal, namus emniyeti ortadan kalkmış olacaktır. Düşman edilen karşı kesime baskın yapmak, kadınlarını ve çocuklarını esir alıp köleleştirmek caiz hale gelmiş olacaktır.³⁷ Dolayısıyla başta Hanefiler olmak üzere bir kere İslam beldesi olan bir yerin sonradan tekrar dar'ül harbe dönüşme sürecinin ağır şartlara bağlanması, temel endişenin o belde halkının her şeye rağmen can, mal ve ırz güvenliklerine zarar vermektен mümkün merteye sakin olmak olduğu anlaşılıyor. Fakihler bu gibi hallerde İslam beldesi içerisinde cereyan eden küfre dönüş yönündeki hareketlerle her ne koşulda olursa olsun canla başla mücadele edilmesini ise zaten ifade ederler.³⁸ Bu durumda yapılan mücadele, dar'ül harb hukuku içerisinde değil iç isyan hükümleri çerçevesinde yürütülmüş olacaktır. Dolayısıyla hedefte sadece aktif olarak bu kalkışmaya katılanlar olacağından kadınlar, çocuklar ve onlara ait mallar en asgari düzeyde mücadelenin gerektirdiği zarardan etkilenmiş olacaklardır.

Günümüz açısından durum çok daha farklıdır. Batılı ülkelerin saldırı ve işgalleri karşısında İslam dünyasının durumu da herkesin malumu. Bugün klasik fıkhıta yer alan hükümlerin dar'ül harb ve dar'ül İslam kriterleri açısından ne kadar geçerli olup olmadığını ayrıca tetkik etmek gerekir. Ayrıca fukahanın ülke dediği şeyin karşılığının bugün ne olduğunun da belirlenmesi gerekir. Ancak dar'ül harb ve dar'ül İslam ayırımında Hanefilerin de tercihi olan yetki ve hâkimiyet ölçütü günümüz gerçeklerine sanki daha fazla uyuyor.

Dar'ül harb ve dar'ül İslam şeklindeki ayırım ceza hukuku açısından önem arz eder. Ebû Hanife'ye göre bir Müslüman dar'ül harpte suç işleyecek olsa, kendi

³⁷ Ahmet Özel, Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu, M:Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (2012/2), s. 63.

³⁸ Özel, Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu, s. 63.

ülkesinde bu suçtan dolayı yargılanıp ceza almaz. Zira suç onun yetki alanı dışına çıkarak artık kazaî değil, diyanî bir şekil almıştır.³⁹ İmam Şafii'ye göre ise hüküm ülkeden ülkeye değişmez. Kendi ülkesinde helal ya da haram olan bir şey, başka ülkelerde de aynı hükme tabidir. Dolayısıyla suçun dışarda işlenmesi cezayı düşürücü bir neden kabul edilmez.⁴⁰

Dar'ül harb fakihler tarafından, Müslümanların toplu ibadet yükümlülüğünün durumu açısından da ele alınmıştır. Cuma namazı bunlardan bir tanesidir. Hanefilere göre Cuma namazının eda edilebilmesi için ulü'l emrin izni gerekir. Ulü'l emrin mevcut olmadığı bir durumda kendi aralarından birini tayin ederek namazlarını eda ederler.⁴¹ Hanefilerin haricinde diğer fakihler cumanın edası için böyle bir şart aramazlar. Onlara göre Cuma namazı her şartta kılınmalıdır.⁴² Dar'ül harb statüsünde kabul olan bir ülke kendiliğinden barış talebinde bulunur da bu talep antlaşma ile sonuçlanırsa, artık o ülke dar'ül ahde dönüşür. Bu aşamadan sonra her iki ülke ilişkileri savaş hukuku içerisinde değil, karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde yürür. Vatandaşların hakları ve emniyetleri de buna göre düzenlenir. Asrımızda farklı dinden olmakla birlikte, ülkelerin çoğu kendi aralarındaki ilişkileri dar'ül ahd statüsünde yürütürler. Her bir ülke diğer ülkelerde elçilikler/temsilcilikler açarak ülkelerinin ve vatandaşlarının haklarını korurlar. Dini alanla ilgili düzenlemeler de buna dâhildir.

III. İslam hukukunun güvence altına aldığı temel maslahatlar

İslam'ın getirmiş olduğu nizamın nihai hedefi insanların canını, dinini, malını, aklını ve neslini (zarureti hamse) korumaya yöneliktir. Bütün naslar ve şeriatin hükümleri bu amaca yönelik olarak vaz edilmiştir. Bunların varlığı maslahat, bunların yokluğu/yok edilmesi ise mefsedettir. Fakihler tarafından naslardan ve

³⁹ Serahsi, el-Mebcut, IX, 100.

⁴⁰ Şafii, el-Ümm, VII, 322.

⁴¹

⁴²

külli kaidelerden hareketle tespit edilen bu türden muteber maslahatların korunması dinen zorunlu olup, bunlara yönelik her türlü tehdit bertaraf edilir. Zira bu maslahatlar dinin genel hükümlerimden elde edildi naslarla ilişkisi söz konusudur.⁴³ Maslahatın aksine kişiye ve topluma yarar sağlamayan, onun güvenliğini tehlikeye düşüren ve zarar veren şeyler ise mefsedettir. Bunlar insan ve toplum için bir tehdit niteliğinde olduğundan öncelikle ortadan kaldırılması gerekir.⁴⁴ Kişinin lehine olan maslahatların korunması problemlili hale gelmişse gerekli tedbirleri almak da zorunlu hale gelir. Tedbirlerin mümkün mertebe kişinin hakkını iptal edici ya da canını tehlikeye atıcı nitelikte olmamasına dikkat edilmelidir.⁴⁵

Dünya tarihine, devletlerin ve toplumların geçmişten beri süregelen haklı ya da haksız mücadelelerinin kısa ve dikkat çeken özeti desek mübalağa etmiş olmayız. İnsanın olduğu her alanda sorun da, beraberinde sorunu ortadan kaldırma çabaları da hep vardır. Dinin temel fonksiyonu ise zarureti hamsede yer alan temel maslahatların temini ve mefsedetlerin defî çerçevesinde insanı terbiye etmek, haksız mücadelelerin içerisinden çekip çıkarmak, nihayetinde kardeş şuuruna sahip bir toplum oluşturmaktır. Bu aynı zaman da Peygamberlerin en temel görevlerinden birisidir.

Ne var ki günümüzde dinin temel maksatları gözetilmeden, temel kavramlar ve yerleşik hükümler tahrif edilmek suretiyle din üzerinden art niyetli herkes kendi söylemlerini topluma tek hakikatmiş gibi dayatma peşindedir. Dinin anlaşılmasında Peygamberin, sahabenin ve ilmi geleneğin gücü kırılarak, yeni tanımlar üzerinden yeni tahrifler oluşturularak çağın insanının kendine, topluma, içinden çıktığı toplumun inançlarına ve değer yargılarına güveni sarsılmaktadır.

⁴³ Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 286-287; Gazâlî, *Şifâu'l-Ğalil*, s. 161; Buğâ, *Der'u'l-Mefsedeti*, s. 77; Zerka, *el-Medhal*, I, 92.

⁴⁴ Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Şifâu'l-Ğalil*, Bağdad, 1971, s. 161; Buğâ, Muhammed Hasan Mustafa, *Der'u'l-Mefsedeti fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, Dimeşk, 1997, s. 77; Zerka, *el-Medhal*, I, 92.

⁴⁵ İzz. b. Abdisselâm, *Kavâidu'l-Ahkâm*, II, 79.

Oysaki insan tabiatı itibarı ile bir şeye inanmak ve dayanmak zorundadır. Bunun en sahil ve sağlam yolu dindir. Din üzerinden oluşturulan bir güven bunalımı ile toplum bir belirsizliğe ve kaosa sürüklenmeye çalışılmaktadır. Fıkıhın ve toplumun meşru kurum ve kurullarının da hedefte olması maalesef bu kötü amacın bir parçası olarak görülmektedir.

Geleneğinden ve bağlamından kopuk fıkıh yaklaşımlar, mezhebin asılları ile eşiştiği halde mezhep adına ortaya konulan ifrat ve tefrit yaklaşımlar asrımız İslam ümmetinin bir başka sorunudur. Burada bizim kaybetmeye yüz tuttuğumuz dini ve toplumsal güven bunalımını aşmada en büyük yardımcımız ise sahil İslam anlayışı olacaktır.

Sahil İslam ya da sahil anlayış nedir? Herhangi bir konu ile alakalı olarak İslam'ın hükmü referans alınacaksa, bu hüküm için gerekli şartlara ve rknlere uyulması halinde sahil İslami anlayışa da uyulmuş olacaktır. Bunun ls, kimin ne adına konuştuğuna bağlı olarak değişkenlik gösterir. Örneğin Hanefilik adına hüküm ortaya koyan veya daha genel bir bakış açısıyla söyleyecek olursak fıkıh adına bir şey söyleyen kimsenin geleneksel fıkıh anlayış ya da ekolleri ile çatışmacı bir tavır içerisinde söylediği bir söz/hüküm, o ölçü içerisinde sahil olarak nitelendirilemeyecektir. Toplum adına söylenen szn, gücünü bir meşruyet merciine dayandırması gerekir. Geçmişte mezheplerin gördüğü bu temel ve mühim fonksiyonu, en azında Türkiye leğinde Din İşleri Yüksek Kurulu'nun meşru bir dini otorite olarak görmesi gerekir. Aksi halde fıkıh kitaplarından hareketle devşirilen ehliyetsiz ve yetkisiz bir takım fetvalar yoluyla sahil, çözüm odaklı ve birleştirici karakterde bir hükümden değil aksine ayrıştırıcı, daraltıcı veya aşırı ibhacı, İslam'ın değil grubun anlayışını önceleyici bir keşmekeşe sürüklenmiş olacaktır.

İnsanımızın da kendisi açısından sorun olarak gördüğü bir konuda fıkıhın çözümünü talep ederken, insaflı davranması gerekir. Fıkıhın ürettiği çözümde sınırları, fıkıhın dayandığı ana kaynaklar ve bu kaynaklar üzerinde sınırları fıkıh

usulünde belirlenmiş olan ilkeler belirler. Olmayanı oldurmak Allah'a mahsustur. Fakih ancak olandan hareketle ve sadece yetkisi dâhilinde çözüm üretebilir. Müslümanların, fıkıhın imkânları çerçevesinde mümkün ve de caiz olmayan hususlarda örneğin zaruret vs. kavramları kendisine kalkan edinerek, helali haram haramı helale döndürecek bir takım zorlama hükümler peşinde koşması asla hoşgörü çerçevesinde değerlendirilemez.

İlim, kaynakları ve kavramları ile varlığını idame ettirir. Bir ilmin kaynakları ve kavramları tahrif edilmişse, o ilim dalı kendisi olmaktan çıkmış, başka bir hale büründürülmüş demektir. Maalesef bugün bu duruma sıkça şahit oluyoruz. Kavramlar ve kaynaklar üzerinde rastgele yapılan konuşmalar ve tartışmalar yoluyla kavramlar tahrif edilmekte, bağlamından koparılmakta, İslam adına Müslümanlar arasında güvensiz/kaotik bir ortam oluşturulmaktadır. Müslümanların, asırlardır kendi bağlamında sahîh olarak yaşadığı amelî, itikadî ve ahlakî birikimine dönük aşağılayıcı, dışlayıcı bir dil ve tavır takınılmaktadır. Bu yolla İslam yoluyla toplumda yerleşen pek çok güzellik yok edilmekte, ama yerine bir şey konulamamaktadır.

İslam'ın mahlûkata (biz buna kesrette diyebiliriz) yüklediği genel anlam ve temel beklentiler çerçevesinde toplumsal ilişkiler ele alındığında şöyle bir tablo karşımıza çıkar: Kesrette birlik duygusu içerisinde hareket, kesrette ilahî emre itaat, kesrette görev bilinci ve ahengi, kesrette ifsattan uzak durma, kesret içerisinde ıslah edici...

Sonuç

İslam hukukunda toplum teorileri ve güven anlayışının dar'ül İslam, dar'ül ahd ve dar'ül harb kavramlarının sınırları içerisinde ele alındığı bu çalışma, her ne kadar teorik gibi gözükse de, pratik uygulamalar maalesef hem içte hem de dışta Müslümanların bir güven bunalımı yaşadığını göstermektedir. Bunların pek çoğu günümüz açısından dış kaynaklı olsa da, tarihte bizden kaynaklı iç sorunlarımızın ve Müslüman kimliğimize yabancılaşmamızın bizi buralara sürüklediği inkâr

edilemez. Dış dünyadan kaynaklanan olumsuzlukları düzeltmede bugün fert ve toplum olarak imkânlarımız çok kısıtlı olsa da, elimizde olan olumsuzlukları düzeltme ve kendi içerimizde emîn ve güvenilir ümmet olma yolunda çaba göstermeyişimizin affedilir tarafı yoktur.

Bugün yaşadığımız dünyayı yeniden değerlendirmeye ihtiyacımız olduğu kadar, dini ve fıkhi terimleri de aslına ve bağlamına uygun bir şekilde anlayarak nerede olduğumuzu ivedilikle belirlemeye ihtiyacımız var. Aksi halde sözünü ettiğimiz kavramların günümüze bakan yönünün ne olduğunu anlamadan nakle devam ederiz. Bu anlamda devletler hukukunun karşılıklı anlaşmalar, güvenceler ve güçler üzerine inşa edildiğini fark etmeden dar'ül harb ve dar'ül İslam'ı eksik anlamış oluruz. Şahsı veya ait olduğu topluluk menfaatine fıkhi yorumlayarak (örneğin zorlama yorumla faizi mubah göstermek suretiyle), menfaat elde etmekten sakınmalıdır.

Güven anlayışının tesisinde hem insanımıza hem de tüm dünyaya yönelik uygun bir hitap şekli son derece önemlidir. Hz. Peygamber bu konuda en büyük örneğimizdir.

Güven anlayışımızı lafzi tartışmalara feda etme yerine, mahiyete yönelik inşa etmeliyiz. Ahlaklı davranmalıyız. Güzel ahlak, güzel söz oldukça tesirlidir. Hz. Peygamber kısa ve öz konuşurdu ama çok şey anlatırdı (cevâmiu'l kelim). Bugün herkes konuşuyor ama çok az insan anlaşıyor. Bunun nedeni ne olabilir acaba?

Not

Yazar tarafından herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Yazar Hakkında

Şevket TOPAL. Öğretim üyesi olarak

Kaynakça

- Ahmet Özel, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, İstanbul 1982, s. 76.
- Ahmet Özel, Klasik İslam Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durumu, M:Ü: İlahiyat Fakültesi Dergisi 43 (2012/2), s. 63.
- Ali Şafak, Mezheplerarası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku, Erzurum 1977, s. 9.
- Bilmen, İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, III 370; Ahmet Özel, İslam Hukukunda Ülke Kavramı, s. 96 vd.
- Buhari, Mezalim 4.
- Buhari, Salat 88; Müslim, Birr 65.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Şifâu'l-Ğalîl*, Bağdad, 1971, s. 161; Buğâ, Muhammed Hasan Mustafa, *Der'u'l-Mefsedeti fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Dımeşk, 1997, s. 77; Zerka, *el-Medhal*, I, 92.
- Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 286-287; Gazâlî, *Şifâu'l-Ğalîl*, s. 161; Buğâ, *Der'u'l-Mefsedeti*, s. 77; Zerka, *el-Medhal*, I, 92.
- Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", DİA, XLII, 308-309.
- Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi, s. 193.
- İbn Kudame, *el-Muğnî*, IV, 45-46.
- İzz. b. Abdisselâm, *Kavâidu'l-Ahkâm*, II, 79.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara, 1975, s. 77-79; 94-95; Coulson, A *History of İslâmic Law*, s. 131.
- Kureyş 106/1-4.
- Mahfuz Söylemez, Bedevilikten Hadariliğe Kufe, Ankara Okulu Yayınları, 2015
- Maverdi, Ahkamu's-Sultaniyye,
- Muhammed Hamidullah, İslam'da Devlet İdaresi (Ter: Kemal Kuşçu), Nur Yayınları, Ankara 1963, s. 190 vd.
- Müslim, Birr 18.
- Serahsi, *el-Mebcut*, IX, 100.
- Şafii, *el-Ümm*, VII, 322.
- Tirmizi, Fiten 7.

Türkkahraman, Mimar-Tutar, Hüseyin, “*Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri*”, Alanya İşletme Fakültesi Dergisi 1/1 (2009), s. 3.

Türkkahraman-Tutar, “*Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri*”, s. 9

Kur’an-ı Kerim

Al-i İmran 103-104.

El-A’raf 9/158.

El-Ahzab 33/40.

El-Ankebut 29/45.

el-Bakara 2/213

El-Bakara 30.

el-Mü’minûn 23/52

en-Nahl 16/120

Er-Rum 30/41.

Sebe’ 34/28.

El-En’âm 6/38;

el-A’râf 7/38

Yûsuf 12/45

El-Hucurat 49/9.

El-Hucurat 49/10.

El-Hucurat 49/11.

Et-Tin 95/3-4.

Hûd 11/8

El-Enfal 8/25.